

Gdańsk-Oliwa, 4-6 kwietnia 2021 r.

prof. dr hab. Marek Wilczyński
Ośrodek Studiów Amerykańskich
Uniwersytet Warszawski

Ocena osiągnięcia habilitacyjnego i pozostałego dorobku naukowego dra Arkadiusza Misztala

1. Ocena rozprawy habilitacyjnej. Pan dr Arkadiusz Misztal przedłożył jako osiągnięcie habilitacyjne monografię pt. *Time and Vision Machines in Thomas Pynchon's Novels*, wydaną w roku 2019 przez oficynę naukową Peter Lang Verlag. Jej tematem jest czas w pięciu powieściach amerykańskiego pisarza – *Mason & Dixon* (1997), *Against the Day* (2006), *Tęcza grawitacji* (1973), *Vineland* (1990) i *Bleeding Edge* (2013) – jako istotny czynnik obecny w technikach zapośredniczonej wizualizacji świata od kartografii poprzez fotografię, kino, telewizję i Internet. Datowane od wieku XVIII następstwo tych mediów podyktowało niechronologiczny porządek analizowanych utworów. Sekwencję otwiera powieść traktująca o działalności dwóch angielskich astronomów – Charlesa Masona i Jeremiaha Dixona, którzy przeprowadzali różnego rodzaju eksperymenty w Afryce Południowej, na Wyspie św. Heleny i w Wielkiej Brytanii, aby przejść do historii głównie jako miernicy odpowiedzialni za wytyczenie w latach 1763-1767 granicy pomiędzy dwoma brytyjskimi koloniami w Ameryce Północnej: Pensylwanią i Marylandem. Granica ta oddzieliła później Południe USA od Północy, nabierając szczególnego znaczenia podczas wojny secesyjnej. W *Against the Day* dominuje z kolei problematyka związana z fotografią, natomiast w *Tęczy grawitacji*, powieści poświęconej, najogólniej biorąc, opracowanej przez hitlerowskie Niemcy podczas II wojny światowej rakiecie V-2, która zamknęła pierwszą fazę twórczości Pynchona, do głosu dochodzi potencjał przedstawieniowy filmu kinowego. *Vineland*, osadzona w kalifornijskich realiach lat sześćdziesiątych opowiada o erze telewizji i wreszcie najnowszy utwór pisarza, *Bleeding Ed-*

ge, odnosi się w złożony sposób do cyfrowej rzeczywistości sieci, gdzie moment indywidualnego doświadczenia ustępuje likwidującej indywidualność zero-jedynkowej logice nadmiaru informacji. W tej ostatniej książce najwyraźniej być może ujawnia się specyficzny „luddyzm” autora, za każdym razem poddającego krytyce wybrane medium, przy czym, jak zauważa Habilitant, jest to krytyka w sensie post-Kantowskim, czyli gruntowna analiza określonego przez właściwości techniczne modus operandi i jego konsekwencji dla podmiotowej i kolektywnej świadomości czasu.

Wybór dorobku Pynchona jako głównego przedmiotu literaturoznawczych zainteresowań pociąga za sobą znaczące następstwa, podobne do tych, jakie wynikają z wyboru *Finnegan's Wake* Joyce'a. Jak wiadomo, charakteryzując swego idealnego czytelnika, Joyce domagał się od niego (lub od niej) doskonałej bezsenności, tak aby cały czas życia mógł być poświęcony nie mającej końca, ciągłej lekturze. Wymóg ten można bez szczególnej przesady rozciągnąć dziś również na dzieła innych pisarzy – wśród współczesnych autorów amerykańskich będą to, obok Pynchona, William Gaddis, Don DeLillo, David Foster Wallace i Richard Powers. Każdy z nich stworzył, a dwóch robi to nadal, odrębne, jedyne w swoim rodzaju fikcyjne tekstowe światy stawiające odbiorcy opór, zmuszające do rezygnacji ze spetryfikowanych „literackich kompetencji” (zapomniany już nieco termin Jonathana Cullera) i ryzykownego poszukiwania nowych lekturowych strategii, często dających się zastosować tylko jeden raz. Innymi słowy, badacze twórczości Joyce'a, Pynchona czy Wallace'a zamykają się w czytelnicznych „wieżach z kości słoniowej”, zmuszeni poświęcić niemal całą uwagę wybranemu pisarzowi. Tak też dzieje się z drem Misztalem, który jest przede wszystkim pynchonologiem, i to – uprzedzając konkluzję – pynchonologiem znakomitym.

Moim zdaniem, adekwatna rekapitulacja poszczególnych rozdziałów jego monografii graniczy z niemożliwością, zwłaszcza w granicach takiej jak ta recenzji. Każdy z nich jest tak głęboko osadzony w specjalistycznym pynchonologicznym „dyskursie”, i bardziej jeszcze, w

zbudowanym przez Habilitanta pojęciowym układzie odniesienia, że być może „mapa” wywodu musiałaby się z nim pokrywać niczym mapa Państwa Środka u Borgesa. Ponadto układy te różnią się od siebie, niekiedy znacznie: czytając rozdział poświęcony *Mason & Dixon*, dobrze np. wiedzieć co to jest „czas ortogonalny” i orientować się w procedurze wyznaczania długości geograficznej, czym niestety pochwalić się nie mogę, niemniej rozumiem, że chodzi o pewien typ pomiaru, do którego potrzebne są precyzyjne zegary. Na szczęście rozumiem też pojęcie trybu łączącego (*subjunctive*), więc potrafię uchwycić napięcie między porządkiem służącym kartografii a próbami jego podważenia przez gramatykę oraz poetykę snu, jednak w rozdziale następnym, gdzie miejsce *Mason & Dixon* zajmuje *Against the Day*, trzeba już zmienić czytelniczą perspektywę. Tytuł tej ogromnej powieści znaczy po polsku „pod światło” i pochodzi ze słownika fotografii – to właśnie sztuka robienia zdjęć z wykorzystaniem światła stanowi jej szerokie pole tematyczne, a zatem związana z nią wiedza wydaje się niezbędna do udziału w kolejnej Pynchonowskiej grze z czytelnikiem. Dobrze jest też orientować się z grubsza o co chodzi w szczególnej teorii względności Einsteina, tudzież zachować w pamięci znaną już z rozdziału poprzedzającego „ortogonalną siatkę” oraz słyszeć chociażby o eksperymencie Michelsona i Morleya, gdyż inaczej zarówno Pynchon, jak i Misztal mogą okazać się dość hermetyczni. Notabene, jak się okazuje, również fotografia otwiera pewne możliwości sprzeciwu wobec nacisku „odczarowanego” przez racjonalność produkcji i konsumpcji nowoczesnego świata. Umożliwia ona podróże w czasie i udostępnia rzeczywistości równoległe, oferując alternatywne, rozbieżne „czasowości”.

Tęcza grawitacji, wciąż często uważana za Pynchonowskie opus magnum, to powieść, która przez niemal pięćdziesiąt lat doczekała się wielu odczytań i nie jest łatwo ani ogarnąć wypracowany dotąd stan badań, ani wystąpić z interpretacją radykalnie odmienną od już ogłoszonych. Habilitantowi pomaga w tym podwójnym kłopotcie dobra znajomość literatury przedmiotu, lecz w pierwszym rzędzie wpisanie utworu w przyjętą sekwencję związków łą-

czących czas z „maszyną”, która wydobywa go na jaw. Filozofia Bergsona, zwłaszcza analizy rozwinięte w *Ewolucji twórczej*, były już w psychologii brane pod uwagę, ale tu przydają się raz jeszcze, ponieważ Bergson zajmował się znanym kinomanom doświadczeniem ciągłego trwania. *Tęcza grawitacji*, rozpięta między kairotycznym czasem „chronometrycznym” a zwykłym czasem zegarowym, „horologicznym”, ilustruje kulturowe znaczenie filmu – kolejny krok na drodze ewolucji współczesnych mediów. Technika filmowego montażu pozwala, w odróżnieniu od statycznej, uwieczniającej odrębne momenty fotografii, kształtować wrażenia związane z czasem znacznie swobodniej, w oscylacji, jak argumentuje dr Misztal śladem Heinza Ickstadta, pomiędzy „pragnieniem odsłonięcia a szyderczą retoryką nieodwracalności”. Nagłość zwrotów powieściowej akcji, zaskakująca odbiorcę współobecność różnych, radykalnie odległych obszarów fikcyjnej rzeczywistości przywodzi na myśl specyfikę filmów Davida Lyncha, jakkolwiek głównym kluczem do *Tęczy grawitacji* nieodmiennie pozostaje rakietka V-2 i związane z nią przypadki porucznika Tyrone’a Slothrop.

Nic dziwnego, że *Vineland*, przedmiot zainteresowania Habilitanta w rozdziale czwartym, wysuwa na plan pierwszy telewizję. W latach sześćdziesiątych odgrywała ona przecież w codziennym życiu Amerykanów rolę niemożliwą do przecenienia: z jednej strony tworzyła „flow”, stały przepływ nigdy nie zamierających obrazów, z drugiej oferowała jednoczesną wielość kanałów, skłaniającą telewidzów do „zapowiania” – przeskoków z jednego nurtu do kolejnego. Co więcej, dzięki możliwości zapisywania wybranych programów i odtwarzania ich w dowolnym czasie można było ostatecznie uwolnić się od ograniczeń związanych z następstwem, tracąc jednak zarazem bezpowrotnie smak doświadczenia, „*experience*”, które przedtem należało do ścisłego repertuaru pojęć szczególnie charakterystycznych dla kultury amerykańskiej. Proces ten, o czym przekonuje ostatnia z analizowanych powieści, *Bleeding Edge*, pogłębił się jeszcze bardziej w erze Internetu, kiedy podmiot, „*individual*”, na skutek eksplozji „bomby informacyjnej” (termin Paula Virilio) został zastąpiony przez deleuzjański

„*dividual*”, wedle diagnozy Pynchona konstytuowany dzisiaj w sieci przez cyfrowe, zero-jedynkowe wiązki informacji pod kontrolą wielkich międzynarodowych firm. W tych warunkach niezmiernie trudno o czas „wertykalny”, który odróżniałby się od jednolitego, płaskiego czasu „powierzchniowego”. Pisarz zachowuje dla tego pierwszego wyobrazoną, nieskolonizowaną enklawę w cyberprzestrzeni, nazwaną DeepArcher. Tylko tam jest jeszcze miejsce dla „ludzkiej rzeczywistości”, gdzie może się schronić właściwa jej wieloznaczność.

Spróbuję teraz wyliczyć najważniejsze zalety studium dra Misztala: (1) jasno określony cel badawczy, (2) precyzyjna kompozycja, (3) głębokie osadzenie argumentacji we współczesnej refleksji nad czasem i techniką od Bergsona poprzez Heideggera, Mumforda i Dona Ihde do Agambena, Virilio, Stieglera i Crary’ego, przy czym wszystkie odniesienia są funkcjonalnie podporządkowane logice wywodu i (4) , co najważniejsze, oryginalne ustalenia dotyczące powiązań czasowości z poszczególnymi etapami rozwoju mediów wizualnych, jakie odnaleźć można w prozie Pynchona. *Time and Vision Machines in Thomas Pynchon’s Novels* to monografia, która na trwale wpisała się w badania nad twórczością pisarza; dla Autora jest to swoista karta wstępu do elitarnego klubu pynchonologów z centrum w USA.

2. Ocena pozostałego dorobku naukowego. Spośród opublikowanych przez Habilitanta naukowych artykułów chciałbym wyróżnić dwa, które dowodzą, iż jego zainteresowania obejmują nie tylko najnowszą prozę amerykańską, lecz dotyczą również teorii kultury i teorii literatury. Pierwszy z nich to ogłoszony w ukazującym się na Uniwersytecie Gdańskim czasopiśmie *Beyond Philology* artykuł pt. *Beyond the Canon: Don Ihde and American Philosophy of Technology* z roku 2019. Ku tej właśnie problematyce doprowadziła zapewne dra Misztala praca nad powieściami Pynchona, jednak implikacje prowadzonych niejako na marginesie pynchonologii badań sięgają daleko poza jednostkowy kontekst rozważań. W ogłoszonej w roku 1979 książce Ihdego *Technics and Praxis* punktem wyjścia stała się tradycja fenomenologiczna zapoczątkowana przez Husserla a następnie zmodyfikowana przez Heide-

ggera i Merleau-Ponty'ego, którą filozof połączył z rodzimym amerykańskim pragmatyzmem oraz pojęciem doświadczenia. Dr Misztal przeszedł w swoim tekście drogę ku osadzeniu doświadczenia w materialnym konkretności ciała i narzędzia, co pozwoliło Ihdemu stworzyć perspektywę dla refleksji nad techniką. To zakotwiczenie w fenomenologii przydało się Habilitantowi ponownie, na dobrą sprawę prawie jednocześnie, gdy przygotowywał znacznie bardziej wymagający (i ciekawszy) inny artykuł o podobnie teoretycznym charakterze: *From Ticks to Tricks of Time: Narrative and Temporal Configuration of Experience*, który ukazał się w roku 2020 w prestiżowym periodyku *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. Jego tematem jest fabularyzacja doświadczenia, szczególnie doświadczenia czasu: odwołując się m.in. do badań nad neurodynamiką czasu przeżywanego Francisco Vareli, Autor poddał krytyce stanowisko Husserla sformułowane w *Wykładach z fenomenologii wewnętrznej świadomości czasu*, by ostatecznie porównać propozycje Davida Carra oparte na założeniu ciągłości między narracjami a światem z koncepcją potrójnej mimesis Paula Ricoeura wyłożoną w pierwszym zwłaszcza tomie *Czasu i opowieści*. Artykuł ten dowodzi, że dr Misztal jest znawcą problematyki relacji między czasem a jego konfiguracją w tekście literackim, badaczem dojrzałym i świadomym teoretycznego zaplecza analizy konkretnych przykładów prozy fabularnej.

Na najliczniejszą grupę artykułów Habilitanta składa się osiem publikacji o charakterze naukowym (siedem w języku angielskim i jedna w polskim) dotyczących twórczości Pynchona. (Jeszcze jeden artykuł na ten szeroko rozumiany temat przyjęty został do druku.) Większość z nich to pierwotne, różniące się od ostatecznych, wersje rozdziałów włączonych później do monografii, natomiast artykuł pt. *LSD Investigations: The End of Groovy Times and California Noir in „Inherent Vice” by Thomas Pynchon* wiąże się z monografią wyłącznie poprzez odniesienia do jednej z analizowanych w niej powieści. Zainteresowania postmodernistyczną prozą amerykańską udokumentowane są także w dorobku dra Misztala artykułami

poświęconymi utworom Dona DeLillo i Paula Austera: studium pt. *Articulating Time Experience: Scientific and Parascientific Images of Time in Ratner's Star by Don DeLillo* poświęcone jest związkom czasu i techniki w powieści *Gwiazda Ratnera*, natomiast *Time, Body, and Imagination in Paul Auster's Oracle Night* wskazuje już nieco inny kierunek uwagi Autora, a mianowicie dokonania pisarza, który zadebiutował niemal trzydzieści lat po debiucie Pynchona. W roku 2015 pod redakcją Habilitanta ukazał się w Wydawnictwie Uniwersytetu Gdańskiego wartościowy zbiór tekstów dotyczących prozy Austera pt. *Time, Narrative, and Imagination: Essays on Paul Auster*. Wreszcie odrębne miejsce w przedłożonej bibliografii zajmują dwa artykuły skupione na twórczości amerykańskiego ilustratora i autora komiksów Richarda McGuire. Pierwszy z nich to *All Times, One Place, and All at Once: Time Shuffling in Richard McGuire's „Here” and Here*, ogłoszony w roku 2020 w niderlandzkim czasopiśmie *Image (&) Narrative*, drugi, przyjęty do druku, nosi tytuł *Time in Variance and Time's Invariance in Richard McGuire's Here*. Obydwa na różne sposoby dotyczą opublikowanej w roku 2014 powieści graficznej McGuire'a *Here*, opartej na jednym z najbardziej znanych opowiadań graficznych ostatnich dziesięcioleci pod tym samym tytułem, a ściślej współlistnienia w niej na różne sposoby czasu i przestrzeni. Ten nurt zainteresowań dra Misztala biegnie równolegle do prac poświęconych tekstom pisany i zdaje się obiecywać znaczne rozszerzenie zakresu jego badawczych kompetencji.

Na koniec tej części recenzji wspomnieć trzeba o zaangażowaniu Habilitanta od sześciu już lat w redagowanie międzynarodowego periodyku naukowego *KronoScope. Journal for the Study of Time*, gdzie pełni on funkcję współredaktora działu literatury i kultury, oraz jego kilkuletnią obecność w zarządzie International Society for the Study of Time. Fakty te świadczą o docenieniu przez międzynarodowe środowisko naukowe także poza ścisłym kręgiem Pynchon Studies.

Ponadto dr Misztal prezentował wyniki swoich badań na wielu konferencjach naukowych w Polsce, Stanach Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Francji, Grecji, Norwegii, Estonii i na Malcie. Dzięki kilkukrotnym pobytom badawczym na uczelniach i w bibliotekach w USA udało mu się nawiązać szereg kontaktów z amerykańskimi literaturoznawcami i specjalistami w różnych obszarach kultury wizualnej.

3. Konkluzja. Monografia dra Arkadiusza Misztala pt. *Time and Vision Machines in Thomas Pynchon's Novels* jest bez wątpienia znaczącym osiągnięciem naukowym, które stanowi oryginalny wkład do dyscypliny, w szczególności do badań nad twórczością Thomasa Pynchona. Dzięki niej Autorowi udało się wejść do międzynarodowego grona uznanych pynchonologów. Jego warsztat badawczy reprezentuje wysoki poziom wykraczający poza naukę o literaturze ku filozofii i *media studies*, co pozwala spodziewać się dalszego rozwoju naukowego. W moim przekonaniu jego dorobek spełnia warunki stawiane osobom ubiegającym się o stopień doktora habilitowanego nauk humanistycznych, dlatego wnoszę o dopuszczenie dra Misztala do kolejnego etapu postępowania habilitacyjnego.

